

Prof. UJK, dr hab. Irena Pufal-Struzik

Zakład Psychologii

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Postawa twórcza i skłonność do ryzyka u studentów jako ważne predyktory aktywności ukierunkowanej na przekraczanie granic

Wprowadzenie

We współczesnym świecie rośnie znaczenie działań transgresyjnych o charakterze twórczym, które podejmują młodzi ludzie dla własnego rozwoju oraz dla społeczeństwa. Umiejętność aktywnego i intencjonalnego zaangażowania człowieka w zmiany, ich inicjowanie i kreowanie są postawą transgresyjności a także istotnym warunkiem powodzenia w realizacji planów osobistych, zawodowych i społecznych. Znalazło to wyraz w koncepcji transgresyjnej człowieka, która stanowi podstawę teoretyczną badań zaprezentowanych w artykule. W rozumieniu J. Kozielskiego człowiek jest podmiotem transgresyjnym, sprawcą, czynicielem, zdolnym wychodzić poza codzienną aktywność, poszukiwać nowości, dokonywać zmian (1997, 2001). W pracy zawodowej jednostka transgresyjna prezentuje postawę (pro)aktywności (Sadowski, 2008), czyli potrafi skutecznie monitorować i przekształcać środowisko pracy, wykraczać poza nie, dokonywać restrukturyzacji aktualnych warunków życia w danym miejscu w poszukiwaniu możliwości realizacji celów zawodowych a jej zachowanie daleko wykracza poza wpływy środowiskowe (por. Bańka, 2004, 2005).

Człowiek jako podmiot transgresyjny (*homo transgressivus*) realizuje działania intencjonalne, autonomiczne, zorientowane na cel i przekraczające granice możliwości. Współcześnie w każdej dziedzinie życia oczekiwane są transgresje twórcze, które są powiązane z wieloma cechami podmiotowymi, głównie tymi, które wspomagają sprawne funkcjonowanie jednostki w sytuacjach nowych i trudnych.

Rodzi się zatem pytanie, na które próbowano odpowiedzieć w artykule: W jakim stopniu studenci prezentują postawę twórczą i czy współwystępuje ona z ich gotowością do podejmowania ryzyka. Obie te zmienne indywidualne stanowią bowiem ważne, chociaż nie jedyne, zasoby młodego człowieka, które warunkują jego gotowość do podejmowania działań transgresyjnych? Trzeba w tym miejscu

wspomnieć, że każde działanie twórcze odbywa się w kontekście społecznym i jest od niego zależne.

W działaniach transgresyjnych ludzie ujawniają zdolność przekraczania granic materialnych, społecznych i symbolicznych, czyli „intencjonalnego wykraczania poza to, co posiadają i czym są” (Kozielecki, 1987, s. 10). Rodzajami działań transgresyjnych są: (1) działania praktyczne skierowane na świat fizyczny (ku rzeczom) a ich celem jest ekspansja terytorialna człowieka, rozszerzenie perspektywy czasowej, zwiększenie dóbr materialnych; (2) działania skierowane ku innym, które mają na celu rozszerzenie kontroli nad innymi, powiększenie zakresu wolności indywidualnej, wzrost dominacji nad grupą, zdobywanie coraz wyższych szczebli władzy; (3) działania symboliczne (ku symbolom), czyli transgresje indywidualne, które polegają na tworzeniu nowych, niekonwencjonalnych konstrukcji myślowych i wyobrażeniowych a także rozszerzaniu osobistej wiedzy o świecie zewnętrznym, czyli akty twórcze i ekspansywne, które pozwalają na rozwój nauki, sztuki, religii, kultury; (4) działania ku sobie, czyli działania autokreacyjne prowadzące do samorozwoju przez tworzenie siebie według własnej propozycji (tamże).

1. Teoretyczne podstawy badań

1.1. Twórcza postawa wobec otoczenia

Postawa twórcza utożsamiana z kreatywnością dotyczy wyłącznie człowieka. Kreatywność odnosi się do cech charakteru (postawy) człowieka, który posiada zdolności generowania (wymyślenia) nowych i wartościowych pomysłów (idei, koncepcji, rozwiązań). Kreatywność jest dość ogólną właściwością człowieka i może przejawiać się w różnych dziedzinach, prowadząc do powstania produktów nowych i użytecznych (Szmidt, 2015, s. 20). Zdaniem M. Karwowskiego (2009, s. 17.) mówiąc o kreatywności mamy na myśli osobę o takiej cesze indywidualnej, która wyznacza jej potencjał do twórczego funkcjonowania.

Nie sposób w jednym artykule wymienić wszystkie szczegółowe cechy charakteryzujące osobowość twórców dlatego wymieniono tylko charakterystyki ogólne i najważniejsze cechy szczegółowe. Do cech ogólnych należą: bogate życie wewnętrzne i umiejętność korzystania z różnych doświadczeń, umiejętność radzenia sobie z napięciem zarówno intelektualnym, jak również w relacjach społecznych, krytyką, marginalizacją, umiejętność korzystania z czasu w sposób produktywny

(Pufal–Struzik, 2015, s. 33). Wśród cech szczegółowych są m.in.: w sferze poznawczej: otwartość, ciekawość poznawcza, inteligencja twórcza, społeczna i zdolności specjalne, refleksyjność, krytycyzm, silna koncentracja uwagi i zdolność obserwacji, niezależność myślenia; w sferze emocjonalnej: wrażliwość i estetyczna, bogata ekspresja emocjonalna, wiara w siebie, potrzeba ciągłego doskonalenia się; w sferze motywacyjnej: silna ambicja w dążeniu do osiągnięć i zaangażowanie, pasja twórcza, samosterowność; w sferze działania (aktywności) i charakteru: nonkonformizm, niekonwencjonalność, skłonność do ryzyka profesjonalnego, odwaga twórcza, pracowitość i upór: ponadto szczególnie szacunek dla wartości: prawda, piękno, dobro, wiedza (tamże, s. 33-36).

W swojej autorskiej koncepcji postawy twórczej S. Popek (1988) rozumie ją jako: „ukształtowaną (genetycznie i poprzez indywidualne doświadczenie) właściwość poznawczą i charakterologiczną jednostki, wykazującą tendencję, nastawienie lub gotowość do przekształcania świata rzeczy, zjawisk, a także własnej osobowości. Jest to więc aktywny stosunek człowieka do świata i życia, wyrażający się potrzebą poznawania, przeżywania i świadomego (co do celu, a nie procesu) przetwarzania zastanej rzeczywistości i własnego Ja” (tamże, s. 27).

Na postawę twórczą składa się zestaw czynników poznawczych, charakterologicznych i osobowościowych oraz woli i motywacji, które warunkują, czy jednostka podejmie się i zrealizuje działania transgresyjne, zwłaszcza transgresje twórcze. Dzięki zdolnościom poznawczym jednostka przełamuje nastawienia percepcyjne w spostrzeganiu i rozumieniu złożoności zjawisk. Natomiast cechy osobowe umożliwiają jej zaangażowanie i samokontrolę realizacji działań transgresyjnych (tolerowanie niepewności w dochodzeniu do zamierzonego celu, radzenie sobie z ryzykiem, które towarzyszy problemom twórczym oraz działaniom skierowanym na twórcze przekształcanie siebie). Do szczegółowych wymiarów postawy twórczej należą: nonkonformizm i zachowania heurystyczne, zaś konformizm i zachowania algorytmiczne stanowią wymiary postawy odtwórczej (Popek, 2000). Należy oczywiście pamiętać, że czynniki osobowościowe są warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym by pojawiły się osiągnięcia twórcze, jak również prawdą jest, iż nawet najbardziej wybitne zdolności twórcze nie wystarczą do samorealizacji w faktycznej twórczości, jeśli osoba pozbawiona jest koniecznych do tego cech osobowości.

1.2. Działania twórcze i podejmowanie ryzyka

Proces twórczy zawsze wiąże się z pewnym ryzykiem, bowiem może jednostce przynieść doświadczenia silnie odbiegające od dotychczasowych sposobów percepcji rzeczywistości (Schuldberg, 2000-2001). Są nimi skrajnie silne emocje, gwałtowne wahania nastroju od silnego pobudzenia do zniechęcenia, przygnębienia i poczucia niemocy twórczej (Richards, 1994). Można powiedzieć, że każdy odważny krok niesie z sobą ryzyko. W twórczości, kiedy jednostka podejmuje się rozwiązania trudnego zadania, czasem wbrew otoczeniu, z małą szansą na sukces, dysponując niepełnymi informacjami wyjściowymi i bez wsparcia zewnętrznego znajduje się w sytuacji ryzyka, czy żmudna praca zakończy się sukcesem.

W powszechnym rozumieniu ryzykowanie to narażanie się na stratę, szkodę lub krzywdę, liczenie na szczęście, ale też pewien rodzaj odwagi ujawnianej w sytuacjach niepewnych, kiedy wynik podjętego działania jest trudno przewidywalny, a nawet zależny od przypadku (Studenski, 2006, s. 1). W różnych próbach konceptualizacji ryzyka autorzy wskazują na możliwość powstania strat o różnej wielkości i znaczeniu dla jednostki, ale też nasiloną niepewność czy się ich doświadczy, czy uniknie (Yates i Stone, 1992). Także w języku chińskim termin *ryzyko* obejmuje dwa znaki, pierwszy z nich oznacza niebezpieczeństwo, drugi szansę np. na znalezienie precyzyjnych wyjaśnień czy rozwiązań (za: Kuziak, 2011, s. 16). Charakteryzując zjawisko ryzyka można ująć je jako zdarzenie, które umiejętnie przekształcone zmienia się z zagrożenia w rzeczywistą szansę (Żelazna-Jochim, 2015, s. 146). Osoby realizujące zadania twórcze, podejmujące tematy niepopularne lub objęte tabu przeciwstawiają się społeczeństwu i ryzykują przede wszystkim lękiem przed odrzuceniem, przed krytyczną oceną, przed samotnością, przed niepowodzeniem, a czasem także lękiem przed przekroczeniem granicy "normalności". Są to nieintencjonalne koszty działalności twórczej (Sternberg, Lubart, 1995).

2. Badania własne

2.1. Metoda

W badaniu wzięło udział 217 studentów uniwersytetu i politechniki (101 kobiet i 116 mężczyzn, w wieku od 18 do 30 lat). Do pomiaru postawy twórczej/odtwórczej zastosowano Kwestionariusz Twórczego Zachowania KANH I

S. Popka. Kwestionariusz zawiera 60 stwierdzeń i ma wysokie walory psychometryczne: wysoką rzetelność, stabilność i trafność (Popek, 2000).

Do pomiaru skłonności do ryzyka wykorzystano Test Zachowań Ryzykownych (TZR) R. Studenskiego. Kwestionariusz testu zawiera 25 ogólnych stwierdzeń przedstawiających czynności ryzykowne lub motywy podejmowania zachowań ryzykownych. Osoba badana dokonuje samooceny w zakresie częstości uczestnictwa w przedstawionych sytuacjach ryzyka lub częstość doświadczania motywacji skłaniającej do ryzykowania (Studenski, 2004). TZR jest przeznaczony do badań zbiorowych osób w wieku powyżej 13 lat. Jest przydatnym narzędziem do diagnozowania indywidualnej skłonności do ryzyka na podstawie samooceny częstości podejmowania zachowań ryzykownych i satysfakcji doznawanej wskutek takich zachowań.

2.2. Wyniki badań i analiza

Wskaźniki rzetelności α Cronbacha dla zastosowanych narzędzi wynoszą: dla kwestionariusza KANH I – całość - 0,78, dla skal szczegółowych: Konformizm - 0,68, Zachowania algorytmiczne -0,56, Nonkonformizm - 0,67, Zachowania heurystyczne (0,70). Natomiast dla TZR wskaźnik rzetelności wynosi - 0,96.

Tabela 1. Statystyki opisowe wyników surowych w skalach opisujących postawy twórcze i odtwórcze oraz w skali skłonności do ryzyka studentów (N=217)

Cecha	M	Me	Min.	Max.	SD	R	QI	QIII
Konformizm [K] <0;30>*	13,48	14	3	26	4,64	23	10	16
Zachowania algorytmiczne [A] <0;30>	15,48	15	6	26	4,00	20	13	19
Nonkonformizm [N] <0;30>	18,43	18	8	27	4,41	19	15	22
Zachowania heurystyczne [H] <0;30>	17,41	17	5	30	4,59	25	14	21
Sfera charakterologiczna [N-K] <-30;30>	4,95	5	-12	23	6,71	35	0	10
Sfera poznawcza [H-A] <-30;30>	1,93	2	-15	17	5,66	32	-2	5
Skłonność do ryzyka <0;100>	37,16	36	1	85	19,78	84	21	53

*Zakres teoretyczny skali.

Legenda: M - średnia, Me - mediana, Min. - wartość minimalna w zbiorze, Max. - wartość maksymalna w zbiorze, SD - odchylenie standardowe, R - rozstęp, QI - kwartył dolny, QIII - kwartył górny. W kolejnych tego typu tabelach podobnie.

Wszystkie tabele w tekście w opracowaniu własnym

Wszystkie średnie w tabeli 1 mieszczą się wśród wyników przeciętnych zgodnie z normami do kwestionariusza KANH I (Popek, 2000) i TZR (Studenski, 2004).

Analiza wyników znormalizowanych (steny) w KANH pokazuje, że wśród składowych postawy twórczej (nonkonformizm i zachowania heurystyczne) u badanych dominują wyniki niskie (nonkonformizm 46,54%; zachowania heurystyczne 45,16%) nad wysokimi (nonkonformizm 33,18%; zachowania heurystyczne 36,41%). Oznacza to, iż blisko połowa badanych prezentuje nisko nasilony nonkonformizm i zachowania heurystyczne, a są to zmienne decydujące o poziomie postawy twórczej. W Teście Zachowań Ryzykownych liczba wyników wysokich (32,71%) i niskich (37,34%) jest zbliżona.

W celu stwierdzenia, czy występuje związek pomiędzy poziomem postawy twórczej/odtwórczej (wynik ogólny i wyniki w skalach szczegółowych) oraz nasileniem skłonności do ryzykowania zastosowano analizę korelacji. Współczynniki korelacji Pearsona pomiędzy zmiennymi zaprezentowano w tabeli 2.

Tabela 2. Współczynniki korelacji Pearsona pomiędzy wskaźnikami postaw twórczych i odtwórczych a wskaźnikiem skłonności do ryzyka w zachowaniach studentów – wyniki surowe (N=217)

Zmienna	K	A	N	H	N-K	H-A	SR
K	1,000	0,536**	-0,098 ^{n.i.}	0,016 ^{n.i.}	-0,756**	-0,365**	-0,022 ^{n.i.}
A	j.w.	1,000	0,106 ^{n.i.}	0,138*	-0,301**	-0,595**	0,016 ^{n.i.}
N	j.w.	j.w.	1,000	0,691**	0,725**	0,486**	0,396**
H	j.w.	j.w.	j.w.	1,000	0,443**	0,715**	0,326**
N-K	j.w.	j.w.	j.w.	j.w.	1,000	0,572**	0,276**
H-A	j.w.	j.w.	j.w.	j.w.	j.w.	1,000	0,253**
SR	j.w.	j.w.	j.w.	j.w.	j.w.	j.w.	1,000

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; n.i. – związek nieistotny statystycznie

Legenda: K – konformizm, A – zachowania algorytmiczne, N – nonkonformizm, H – zachowania heurystyczne, N-K – sfera charakterologiczna postawy twórczej, H-A – sfera poznawcza postawy twórczej, SR – skłonność do ryzyka, j.w. – jak wyżej, macierz symetryczna.

Okazało się, że jest ujemny, chociaż statystycznie nieistotny związek między konformizmem i skłonnością do ryzyka (-0,022, *n.i.*). Natomiast istotne pozytywne korelacje występują pomiędzy skłonnością do ryzyka a składowymi postawy twórczej, czyli nonkonformizmem (0,396, $p < 0,01$) i zachowaniami heurystycznymi (0,326, $p < 0,01$).

W ostatniej części analizy dokonano porównania poziomu postawy twórczej/odtwórczej u kobiet i mężczyzn oraz ich skłonności do ryzyka. Wyniki zawiera tabela 3.

Tabela 3. Zróznicowanie poziomów postaw twórczych i odtwórczych według płci (wyniki surowe)

KATEGORIE	WYBRANE STATYSTYKI ROZKŁADÓW							ANOVA**
	Średnia	Mediana	Odchylenie stand.	Błąd stand.	Rozstęp	Kwartyl dolny	Kwartyl górny	
kobiety*	13,64	14	5,055	0,503	23	10	17	F=0,223
mężczyźni	13,34	13	4,267	0,396	19	10	16	<i>n.i.</i>
kobiety	15,24	15	4,077	0,406	20	13	19	F=0,717
mężczyźni	15,70	16	3,928	0,365	17	13	18,5	<i>n.i.</i>
kobiety	18,02	18	4,574	0,455	19	15	21	F=1,667
mężczyźni	18,79	18	4,246	0,394	17	16	23	<i>n.i.</i>
kobiety	16,99	16	4,836	0,481	22	13	21	F=1,585
mężczyźni	17,78	18	4,358	0,405	25	15	21	<i>n.i.</i>
kobiety	4,38	4	6,970	0,694	35	0	9	F=1,382
mężczyźni	5,45	5	6,457	0,600	27	0	10	<i>n.i.</i>
kobiety	1,75	2	5,821	0,579	32	-2	5	F=0,178
mężczyźni	2,08	2	5,533	0,514	25	-2	5,5	<i>n.i.</i>

* Kobiety: n=101, mężczyźni: n=116, ogółem: N=217

**Założenie o jednorodności wariancji sprawdzono testem Levene'a.

Wprawdzie kobiety ujawniają mniej zachowań nonkonformistycznych, zaś mężczyźni silniej niż kobiety prezentują zachowania heurystyczne (obie składowe postawy twórczej), to stwierdzone różnice nie są istotne statystycznie.

Ilustrację różnic w zakresie skłonności do ryzyka ze względu na płeć zawiera tabela 4.

Tabela 4. Zróznicowanie poziomów skłonności do ryzyka według płci (wyniki surowe)

KATEGORIE		WYBRANE STATYSTYKI ROZKŁADÓW							ANOVA**
		Średnia	Mediana	Odchylenie stand.	Błąd stand.	Rozstę p	Kwartył dolny	Kwartył górny	
kobiety*	SR	30,99	31	19,275	1,918	78	15	45	F=20,035 <i>p<0,001</i>
mężczyźni		42,53	43	18,665	1,733	83	26	55,5	

* Kobiety: n=101, mężczyźni: n=116, ogółem: N=217

**Założenie o jednorodności wariancji sprawdzono testem Levene'a.

Poziom skłonności do ryzykowania jest istotnie wyższy u badanych mężczyzn.

2.3. Dyskusja i podsumowanie

W badaniach zaobserwowano, że prawie połowa badanych studentów prezentuje słabo nasilony nonkonformizm (komponent charakterologiczny postawy twórczej) i zachowania heurystyczne (komponent poznawczy postawy twórczej). Efektem konfiguracji tych dwóch zmiennych jest postawa twórcza. Postawa odtwórcza jest efektem konfiguracji konformizmu i zachowań algorytmicznych. Uzyskane wyniki wskazują, że znaczna część studentów nie prezentuje wysokiego poziomu umiejętności aktywnego i intencjonalnego angażowania się w dokonywanie zmian w otoczeniu i w sobie, do czego niezbędna jest postawa twórcza.

Nonkonformizm jako hipotetyczna cecha osobowości jest niezbędny w działaniu twórczym, bowiem z jednej strony oznacza zdolność do oparcia się presji społecznej, przeciwstawiania się opiniom, ocenom, poglądom innych ludzi (Strzałecki, 1989; Wosińska, 1985), co jest ważne w aktywności twórczej. Z drugiej zaś strony, nonkonformizm oznacza zdolność do samodzielności w myśleniu i działaniu (bazowanie na własnym stanowisku, autonomia systemu wartości,

gotowość do obrony swojego zdania), elastyczność, odwagę, odporność, wysokie poczucie wartości „ja”, wytrwałość, odpowiedzialność, samokrytycyzm i tolerancyjność (Popek, 2000, s. 24). W podejmowaniu i twórczym rozwiązywaniu problemów jednostka o postawie nonkonformistycznej potrafi elastycznie uwzględniać (czasem ignorować) normy społeczne, jeśli blokują jej twórczą aktywność. Konformista przeciwnie - jest przesadnie podporządkowany normom i naciskom zewnętrznym, nawet kosztem rezygnacji ze swojego punktu widzenia (Aronson, Wilson, Akert, 1997). Taka postawa blokuje twórcze funkcjonowanie. W tym miejscu warto wspomnieć za S. Popkiem (2001, s. 117–119) o dwóch typach nonkonformistów. Nonkonformista konstruktywny i pozorny. Nonkonformista konstruktywny pracuje najefektywniej, kiedy wykonuje zadania z marginesem swobody w zakresie sposobu realizacji i czasu wykonania. W początkowym stadium działania jest otwarty i elastyczny, potrafi zawieszać decyzję. Natomiast w fazie realizacyjnej sztywno trzyma się własnych przekonań. Jest zaangażowany w realizację celu, ufa przede wszystkim sobie i swoim sądom. Potrafi działać skutecznie bez zewnętrznych nagród. Nonkonformista pozorny jest w ciągłej opozycji przeciwko wszelakim normom (zasada być zawsze na „nie”), blokuje pomysły innych, i nie proponuje własnych, jest skłonny podporządkować sobie innych nawet na siłę (zob. także: Bernacka, 2005, s. 73–81).

Ujawnione ponadto w badaniu u blisko połowy studentów słabe nasilenie zachowań heurystycznych (drugi składnik postawy twórczej) wskazuje na małą samodzielność badanych w zakresie obserwowania otoczenia, niskie nasilenie pamięci logicznej, małą elastyczność intelektualną i aktywność poznawczą, niezbyt nasiloną zdolność do refleksji oraz wyobraźnię wytwórczą (Popek, 2000, s. 24).

Badania pozwoliły odpowiedzieć na pytanie główne dotyczące ewentualnego związku pomiędzy postawą twórczą i skłonnością do ryzyka u studentów. Ujawniono istotny związek pomiędzy tymi zmiennymi, czego można było oczekiwać, ponieważ u podłoża zachowań ryzykownych leży potrzeba nowości, wrażeń (Pearson, 1970). Koniunkcja nowości i wartości stanowi podstawowe kryterium twórczego wytworu (Nęcka, 2001). Nowość oznacza często wprowadzenie zmiany w sposobie myślenia i działania, w obrazie świata i funkcjonowania człowieka w świecie (Mendecka, 2005, s. 31). Potrzeba dążenia do nowości i zmiany jako czynnik temperamentu może być pobudzana przez twórczy wpływ środowiska społecznego oraz obecne w nim wsparcie dla działań twórczych (Friedman, Förster, 2001). Trzeba podkreślić, że w odniesieniu do działań twórczych chodzi o to, aby poziom ryzyka, jakie ze sobą niosą, był w miarę możliwości krytycznie analizowany

przez człowieka. Nie chodzi bowiem o zachowania ryzykanckie w takim znaczeniu, że ktoś świadomie podejmuje działania prowadzące do strat, szkód dla siebie i dla innych. W obszarze wielu działań, które wiążą się z rozwiązaniami twórczymi potrzebna jest umiejętność rozsądnego podejmowanie ryzyka np. w działalności menedżerskiej, w przedsiębiorczości itd. (Zaleśkiewicz 2001).

Rezultaty analizy porównawczej dotyczącej różnic w poziomie skłonności do ryzyka pomiędzy studentami i studentkami potwierdzają wyniki badań innych autorów. Zaobserwowano bowiem, że podejmowanie ryzyka nie jest zachowaniem pojawiającym się wyłącznie u mężczyzn, ale zgodnie z wynikami innych badaczy u mężczyzn, zwłaszcza młodych, występuje częściej niż u kobiet (Patrick i in., 1997). Jak wskazują liczne badania mężczyźni częściej ryzykują w takich rodzajach aktywności, jak: podróże, uprawianie niebezpiecznych sportów, brawurowa jazda samochodem, hazard i inne (Studenski, 2004).

Podsumowując, ryzyko jest wkomponowanie w działania twórcze. Jednostkę o twórczej postawie wobec świata „popycha” do działań twórczych m.in. nienasycona ciekawość poznawcza, potrzeba wykorzystania swojego potencjału produktywnie, odwaga zmieniania świata. Kiedy ryzykowne działanie nastawione jest na doznawanie przyjemności, mamy do czynienia z ryzykiem stymulacyjnym. Ten rodzaj ryzyka służy wywołaniu silnego pobudzenia organizmu, potocznie zwanego „dreszczykiem emocji”. Ludzie podejmują takie ryzyko impulsywnie pod wpływem potrzeby stymulacji i słabo kontrolują (Zaleśkiewicz, 2005). Ludzie często podejmują ryzyko ponieważ chcą wyrazić potrzebę aktywności w działaniu twórczym i przeżyć ekscytację z odkrycia czegoś nowego i wartościowego (Fabes, Eisenberg, 1993; Hamer, Copeland, 1999; Zaleśkiewicz, 2005). Ponadto, w wielu sytuacjach realizowania celów twórczych ryzykowanie jest konieczne (Tyszka, 2001, 2009).

Ważne jest, aby w procesie edukacji kształtować postawę twórczą u uczniów i studentów oraz umiejętność „mądrego” zarządzania ryzykiem, aby w dążeniu do osiągnięcia twórczych celów - obecnie w uczeniu się - a w przyszłości, w biznesie, w sztuce, w technologii, w wychowaniu swoich dzieci potrafili odkrywać i zmieniać rzeczywistość nie zapominając o najważniejszych wartościach. Zarówno postawa twórcza, jak i umiejętność rozsądnego podejmowania ryzyka są cechami osobowości młodego człowieka, które umożliwiają mu zaangażowanie i samokontrolę realizacji działań transgresyjnych, pomagają w tolerowaniu niepewności w dochodzeniu do zamierzonego celu, radzeniu sobie ze stresem towarzyszącym podejmowaniu

problemów twórczych, a także w działaniach skierowanych na twórcze przekształcanie siebie.

Bibliografia:

- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., (1997), *Psychologia społeczna*, Poznań: Zysk i S-ka.
- Bernacka E.R. (2005), *Osobowościowy mechanizm konformizmu i nonkonformizmu – specyfika funkcjonowania i przejawy w zachowaniu*, *Psychologia Rozwojowa*, tom 10, nr 2, s. 73–82.
- Bańka A. (2004), *Rozwój i zastosowanie teorii psychologicznych we współczesnym doradztwie karier w kontekście integracji transkulturowej*, „Chowanna”, XLVIII (LXI), tom 2, Nr 23, s. 9–32.
- Bańka A., (2005), *Proaktywność w karierze. Podstawy teoretyczne, konstrukcja i analiza czynnikowa Skali Zachowań Proaktywnych w Karierze*, Poznań – Warszawa: Print B – Instytut Rozwoju Kariery.
- Fabes A., Eisenberg J., (1993). *Pobudzenie emocjonalne a gniewne i agresywne zachowanie*, (W:) *Socjalizacja a agresja* (s. 103–121), A. Frączek (Red.), Warszawa: PAN.
- Friedman R. S., Förster J. (2001), *The effects of promotion and prevention cues on creativity*, *Journal and Personality and Social Psychology*, vol 81, nr 6, s. 1001–1013.
- Hamer D., Copeland P., (1999), *Geny a character*, Warszawa: Wydawnictwo CIS.
- Karwowski M., (2009), *Zgłębianie kreatywności. Studia nad pomiarem poziomu i stylu twórczości*, Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Kozielecki J., (2001), *Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek psychologii*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kozielecki J., (1997), *Transgresja i kultura*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kozielecki J., (1987), *Transgresyjna koncepcja człowieka: analiza psychologiczna*, Warszawa: PWN.
- Kuziak K., (2011), *Pomiar ryzyka przedsiębiorstwa. Modele pomiaru i ich ryzyko*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Mendecka G. (2005), *Twórczość a rozwój człowieka w biegu życia*, *Psychologia Rozwojowa*, tom 10, nr 4, s. 23–34.
- Nęcka E., (2001), *Psychologia twórczości*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Patrick, M. S., Covin, J. R., Fulop, M., Calfas, K., Lovato, C., (1997), Health risk behaviors among California college students, *Public Health*, nr 6 (43), s. 265–272.
- Pearson, P.H. (1970), Relationships between global and specified measures of novelty-seeking, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, nr 34, s. 199–204.
- Popek S., (1988), Zdolności i uzdolnienia twórcze – podstawy teoretyczne, (w:) *Aktywność twórcza dzieci i młodzieży*, S. Popek (red.), (s. 9–39), Warszawa: WSiP.
- Popek S., (2000), *Kwestionariusz Twórczego Zachowania KANH*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Popek S., (2001), *Człowiek jako jednostka twórcza*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Pufal-Struzik I. (2015). Jakie są główne cechy osobowości ludzi twórczych? (w:) *Kreatywność. Pytania i odpowiedzi*, I. Pufal-Struzik, Z. Okraj (red.), (s. 29–37), Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Richards, R. (1994). Creativity and bipolar mood swings: Why the association?, (w:) *Creativity and affect*, M.P. Shaw, M.A. Runco (red.), (s. 44–72), Norwood, NJ: Ablex.
- Sadowski S., (2008). Znaczenie proaktywności jako intencjonalnego działania w planowaniu i realizacji kariery zawodowej młodych ludzi, (w:) *O przekraczaniu granic własnych ograniczeń – z perspektywy psychotransgresjonizmu*, (s. 137–143), I. Pufal–Struzik (red.), Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Schuldberg D. (2000-2001), Six subclinical spectrum in normal creativity, *Creative Research Journal*, Vol. 13, nr. 1, s. 5–16.
- Sternberg, R. J., Lubart, T. I., (1995). *Defying the crowd: Cultivating creativity in a culture of conformity*, New York: The Free Press.
- Studenski R., (2006), *Wieloczynnikowa Skala Zachowań Ryzykownych (WSZR)*. Podręcznik. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytet Śląski.
- Strzałecki A., (1989), *Twórczość a style rozwiązywania problemów praktycznych. Ujęcie prakseologiczne*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Studenski R. (2004), Płeć a podejmowanie ryzyka, *Przegląd Psychologiczny*, tom 47, nr 2, s. 147–156.
- Studenski R., (2004), *Ryzyko i ryzykowanie*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytet Śląski.

- Szmidt K., (2015). Czym jest kreatywność i dlaczego dotyczy ludzi, nie rzeczy? Próba odpowiedzi na pytanie pierwsze, (w:) *Kreatywność. Pytania i odpowiedzi*, I. Pufal–Struzik, Z. Okraj (red.), (s. 15–27), Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.
- Tyszka T., (2001), *Przedsiębiorczość i ryzyko*, (w:) *Przedsiębiorstwo na przełomie wieków*, (s. 143–144), B. Godziszewski, M. Haffer, M. Stankiewicz (red.), Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wosińska W., (1985), *Kierowanie ludźmi w świetle psychologii społecznej*. Warszawa–Kraków–Katowice: PWNS.
- Yates, J. Frank (Red), (1992), *Risk-taking behavior*. Oxford, England: John Wiley & Sons.
- Zaleśkiewicz T. (2001), *Beyond Risk Seeking and Risk Aversion: Personality and the Dual Nature of Economic Risk Taking*, *European Journal of Personality*, nr, 15, s. 105–122.
- Zaleśkiewicz T., (2005), *Przyjemność czy konieczność. Psychologia spostrzegania i podejmowania ryzyka*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Żelazna-Jochim D., (2015), *Identyfikacja oczekiwań studentów wobec uczelni wyższej skutecznym narzędziem ograniczenia ryzyka jej zamknięcia – analiza przypadku na przykładzie filii Uniwersytetu Łódzkiego w Tomaszowie Mazowieckim*, (w:) *Współczesne organizacje wobec wyzwań zarządzania ryzykiem – aspekty poznawcze*, K.Z. Kapuścińska, S. Lachiewicz, M. Matejun (red.), (s. 143–155), Łódź: Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej.